Materiallar to’plami · Conference Proceedings

TIL, TARJIMA VA TA’LIM: GLOBAL KOMMUNIKATSIYA VA RAQAMLI INNOVATSIYALAR DAVRIDA YANGI YONDASHUVLAR

03 October 2026

UDK 37

TIL O‘QITISH METODIKASI VA RAQAMLI PEDAGOGIKA

Umumiy o’rta ta’limda kompetensiyaviy chet tili ta’limining nazariy asoslari: CEFR, kommunikativ kompetensiya konsepsiyasi va ta’lim o’zgarishi nazariyasi kontekstida

Guliston Juraeva*

Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi

✉ gulistonuz4@gmail.com

ANNOTATSIYA

Kalit so‘zlar

kompetensiyaviy ta’lim, kommunikativ kompetensiya, CEFR, DaF, ta’lim o‘zgarishi nazariyasi, Fullan, o‘rta ta’lim

DOI: 10.5281/zenodo.23278970

So‘nggi o‘n yilliklarda dunyo bo‘ylab ta’lim tizimlari sezilarli o‘zgarishlarni boshdan kechirmoqda: mazmunga yo‘naltirilgan an’anaviy o‘qitish modellari o‘rnini asta-sekin kompetensiyaviy yondashuvlar egallamoqda. Bu o‘zgarishning mohiyati – o‘quvchilarni shunchaki fan mazmunini takrorlashga emas, balki egallagan bilim, ko‘nikma, munosabat va strategiyalarni haqiqiy va mazmunli vaziyatlarda qo‘llashga tayyorlashdadir. Bunday o‘zgarishlarga jamiyat, iqtisodiyot va texnologiyadagi kengroq jarayonlar turtki bermoqda – bu jarayonlar o‘quvchilardan nafaqat akademik bilim, balki globallashgan dunyoda faol ishtirok etish uchun zarur bo‘lgan kommunikativ, muammo yechish, hamkorlik va madaniyatlararo kompetensiyalarni ham talab qilmoqda.

Ushbu global ta’lim islohoti doirasida chet tili ta’lim i alohida ahamiyat kasb etdi. Til va madaniy chegaralar osha samarali muloqot qila olish qobiliyati bugungi kunda akademik, kasbiy va ijtimoiy hayotda ishtirok etish uchun zaruriy ko‘nikma sifatida qaralmoqda. Shu sababli, ko‘plab ta’lim tizimlarida chet tili dasturlari grammatikaga asoslangan, bilim yo‘naltirilgan o‘qitishdan real til qo‘llanilishi, o‘quvchi mustaqilligi va madaniyatlararo ongni ustuvor qo‘yadigan kommunikativ, kompetensiyaviy modellarga tomon bosqichma-bosqich siljidi.

Zamonaviy chet tillari orasida nemis tili xalqaro ta’lim da tobora muhim o‘rin egallamoqda. Yevropada eng keng tarqalgan tillardan biri, shuningdek fan, texnologiya, iqtisodiyot, oliy ta’lim va xalqaro hamkorlikda muhim rol o‘ynovchi til sifatida nemis tili ko‘plab mamlakatlarda o‘rta maktab dasturining muhim faniga aylandi. Natijada, ko‘plab ta’lim tizimlari o‘rta maktab o‘quvchilarida kommunikativ kompetensiya, madaniyatlararo tushunish va tilni funksional qo‘llay olishni rivojlantirish maqsadida DaF dasturlarini CEFRga asoslangan kompetensiya tavsiflariga moslashtirishni boshladi.

Bunday siyosiy yutuqlarga qaramay, kompetensiyaviy DaF dasturlarini amalga oshirish uchun avvalo ularning nazariy negizini – bu dasturlar qaysi kontseptual g‘oyalarga tayanishi va ular dastur islohoti jarayonini qanday izohlashini – chuqur tushunish zarur. Chet tili ta’limida kompetensiyaviy dasturni joriy etish mavzusi keng muhokama qilingan bo‘lsa-da, mavjud adabiyotning katta qismi ingliz tili o‘qitishiga qaratilgan, o‘rta ta’lim bosqichida kompetensiyaviy DaF dasturlarining nazariy asoslarini alohida umumlashtirish esa an-

cha cheklangan darajada olib borilgan. Bu amaliy tilshunoslik va o‘quv dasturlari nazariyasida muhim tadqiqot bo‘shlig‘ini yuzaga keltiradi.

Shundan kelib chiqib, ushbu maqolada o‘rta ta’lim bosqichida nemis tilini o‘rgatish bo‘yicha kompetensiyaviy dasturlarining nazariy negizini, jumladan kommunikativ kompetensiya nazariyasi, CEFR va Maykl Fullanning ta’lim o‘zgarishi nazariyasi tizimli tahlil qilinadi. O‘quv dasturlari nazariyasi, chet tili ta’limi metodikasi va ta’lim o‘zgarishi sohalaridagi tegishli adabiyotlarni umumlashtirish orqali mazkur maqolada keyingi tadqiqotlar uchun kontseptual asos yaratishga harakat qilingan.

Kompetensiyaviy til ta’limi tushunchasi zamonaviy chet tili metodikasining markaziy paradigmasiga aylandi. Grammatik bilim va lug‘at boyligini egallashga asosiy e’tiborni qaratadigan an’anaviy yondashuvlardan farqli o‘laroq, kompetensiyaviy til ta’limi o‘quvchining haqiqiy kommunikativ vaziyatlarda tilni samarali, o‘rinli va strategik jihatdan to‘g‘ri qo‘llay olish qobiliyatiga urg‘u beradi. Bu yondashuv bilim uzatishdan amaliy kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishga o‘tishning kengroq tendensiyasini aks ettiradi. Ushbu ko‘nikmalar o‘quvchilarga ijtimoiy, kasbiy, akademik va madaniyatlararo muhitda muvaffaqiyatli ishtirok etish imkonini beradi.

Bu tendensiya alohida mamlakat yoki til bilan cheklanib qolmaydi: u ta’lim siyosati darajasida qabul qilingan xalqaro standartlar, baholash tizimlaridagi islohotlar va o‘qituvchilarni tayyorlash dasturlarining qayta ko‘rib chiqilishi orqali namoyon bo‘lmoqda. Ayni paytda, nazariy jihatdan mukammal ishlab chiqilgan kompetensiyaviy modellarning mavjudligi ularning sinf amaliyotiga muvaffaqiyatli tatbiq etilishini avtomatik ravishda kafolatlamaydi, bu masala keyingi bo‘limlarda yanada chuqur ko‘rib chiqiladi.

Samarali til qo‘llanilishi nafaqat grammatik bilimni, balki tilni ijtimoiy vaziyatlarga mos ravishda qo‘llay olish qobiliyatini ham talab qiladi degan qarash kommunikativ kompetensiya tushunchasining paydo bo‘lishiga asos bo‘ldi [7.271]. Kompetensiyaviy til ta’limining nazariy asoslarini yaratilishida eng katta hissador olimlardan biri Dell Xaymz bo‘lib, u 1972-yilda tilning avvalgi strukturaviy talqinlariga qarshi chiqib, kommunikativ kompetensiya tushunchasini ilgari surdi: tilni bilish nafaqat to‘g‘ri grammatik shakllarni egallashi emas, balki qachon, qanday va kimga nisbatan muayyan iboralarning o‘rinli ekanligini, buning ijtimoiy va madaniy kontekstga qarab qanday farqlanishini ham bilishni anglatadi [7.275]. Demak, kommunikativ kompetensiya shunchaki to‘g‘ri til qurilishidan ko‘ra kengroq tushuncha bo‘lib, u amaliyotda til orqali samarali va o‘rinli harakat qila olishni ham o‘z ichiga oladi.

Kanale va Sveyn 1980-yilda ushbu g‘oyani yanada rivojlantirib, kommunikativ kompetensiyani grammatik, sotsiolingvistik, diskursiv va strategik ko‘nikmalarning o‘zaro uyg‘unligi sifatida tavsifladilar [1.5]. Ularning ta'kidlashicha, grammatik kompetensiya tilning leksik-grammatik tuzilmalarini bilishni, sotsiolingvistik kompetensiya til birliklarini ijtimoiy kontekstga mos qo‘llashni, diskursiv kompetensiya gap va matnlarni izchil bog‘lay olishni, strategik kompetensiya esa muloqotdagi uzilishlarni bartaraf etish uchun kompensatsion strategiyalarni qo‘llay olishni anglatadi. Shu asosda keyinchalik xalqaro til o‘qitishda eng ta'sirchan manbalardan biriga aylangan Umumevropa til kompetensiyalari ma'lumotnomasi (CEFR) yaratildi.

Kompetensiyaviy til ta’limiga sezilarli hissa qo‘shgan tashkilotlardan biri Yevropa Kengashi bo‘lib, u Umumyevropa til bilish kompetensiyalarini (CEFR) ishlab chiqdi. Til bilish malaka va ko‘nikmalarini, o‘quv dasturi tuzilishini, baholash usullarini hamda kommunikativ til o‘rganishni tavsiflovchi xalqaro miqyosda tan olingan ushbu hujjat 2001-yilda taqdim etildi [2.25], 2020-yilda esa mediatsiya, onlayn muloqot va ko‘p tillilik kompetensiyasi bo‘yicha yangilangan tavsiflar bilan to‘ldirilgan qo‘shimcha jild orqali kengaytirildi [3.30].

CEFR kommunikativ kompetensiyani bir necha o‘zaro bog‘liq til qobiliyati o‘lchamlari orqali amalga oshiradi. Bular orasida lingvistik, sotsiolingvistik va pragmatik kompetensiyalar kompetensiyaviy dastur tuzish va nemis tili darslarida amalga oshirish uchun ayniqsa muhim ahamiyatga ega. CEFRga ko‘ra [2.108], lingvistik kompetensiya lug‘at boyligi, talaffuz, imlo, grammatik tuzilmalar va sintaktik tashkil etish kabi rasmiy til unsurlarini bilish va qo‘llashni anglatadi. Sotsiolingvistik kompetensiya tilni ijtimoiy me’yorlar, madaniy kutilmalar va shaxslararo munosabatlarga mos holda qo‘llay olish qobiliyatini bildiradi. Pragmatik kompetensiya esa o‘quvchining diskursni tashkil etish, izchillik, bog‘lanish, navbat almashish, nutq harakatlari va strategik muloqot orqali muayyan kommunikativ maqsadlarga erishish uchun tilni tuzish, talqin qilish va yaratish qobiliyatiga tegishlidir.

Biroq, ushbu nazariy tamoyillarni amaliyotga tatbiq etish jiddiy pedagogik qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. O‘qituvchilar nafaqat kommunikativ kompetensiyaning ko‘p qirrali tabiatini tushunishlari, balki lingvistik, sotsiolingvistik va pragmatik yo‘nalishlar bo‘yicha muvozanatli rivojlanishni ta'minlaydigan dars mashg‘ulotlari, o‘quv materiallari va baholash usullarini ham loyihalashtirishlari kerak. Aynan shu nuqtada dastur nazariyasi bilan uning amaliy joriy etilishi o‘rtasidagi bog‘liqlik masalasidagi keskin nomuvofiqlik yuzaga chiqadi. Bu masalani tushunish uchun ta’lim o‘zgarishi nazariyasiga murojaat etish maqsadga muvofiqdir.

Ta’lim islohotlarining muvaffaqiyati nafaqat dastur dizaynining sifatiga, balki dastur yo‘riqnomalarining real sinf sharoitida qanday talqin qilinishi, moslashtirilishi va amalga oshirilishiga ham bog‘liq. Bu borada Maykl Fullanning ishlari dastur joriy etish va ta’lim o‘zgarishi jarayonlarining murakkabligini tushunish uchun ta’sirchan nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Fullanning fikricha [4.40], mazmunli islohotga faqat yangi yo‘riqnomalar yoki dastur hujjatlari orqali erishib bo‘lmaydi; barqaror o‘zgarish o‘qituvchilarning faol ishtiroki, institutsional qo‘llab-quvvatlash, kasbiy o‘rganish va ta’lim tizimining turli darajalari o‘rtasidagi muvofiqlikni talab qiladi. Shu tariqa, dastur islohoti yangi standartlarni joriy etishning oddiy texnik jarayoni emas, balki o‘qituvchilar, maktab rahbariyati va siyosatchilar birgalikda muayyan sharoitda innovatsiyani qanday amalga oshirishni izohlaydigan uzluksiz muzokara jarayonidir.

Dastur joriy etish bilan bog‘liq muhim tushunchalardan biri – joriy etish sadoqati (implementation fidelity) bo‘lib, u islohotlarning ko‘zlangan maqsadlar, tamoyillar va o‘qitish talablariga qay darajada mos holda amalga oshirilishini anglatadi. Fullan nazariyasidagi yana bir muhim tushuncha – o‘qituvchi avtonomiyasi. Fullan [6.35] o‘qituvchilarni islohotning passiv qabul qiluvchilari emas, balki joriy etish jarayonining faol talqinchilari, qaror qabul qiluvchilari va o‘zgarish sub'ektlari sifatida ko‘radi.

Shuningdek, barqaror ta’lim o‘zgarishiga erishishda tizimli qo‘llab-quvvatlashning ahamiyati katta [5.60]. Dastur joriy etish faqat alohida o‘qituvchilarning shaxsiy sa'y-harakatlariga tayanib qololmaydi; muvaffaqiyatli islohot institutsional va siyosiy darajada izchil qo‘llab-quvvatlash tizimlarini talab qiladi. Xulosa qilib aytganda, Fullan nazariyasi o‘rta ta’lim bosqichida kompetensiyaviy DaF dasturlarini joriy etishdagi qiyinchiliklarni o‘rganish uchun qimmatli tahliliy nuqtai nazarni taqdim etadi.

Yuqorida ko‘rib chiqilgan uchta nazariy yo‘nalish – kommunikativ kompetensiya nazariyasi, CEFR va Fullanning ta’lim o‘zgarishi nazariyasi birgalikda o‘rta ta’lim bosqichida kompetensiyaviy DaF dasturlarini joriy etish jarayonini tahlil qilish uchun yaxlit kontseptual asos yaratadi. Kommunikativ kompetensiya nazariyasi va CEFR nima o‘qitilishi va nima baholanishi kerakligini belgilasa, Fullan nazariyasi bu maqsadlarga qanday erishish mumkinligini, ya'ni institutsional, kasbiy va siyosiy darajalardagi shart-sharoitlarni izohlaydi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, kompetensiyaviy til ta’limi Xaymzning kommunikativ kompetensiya kontseptsiyasidan boshlanib, Kanale va Sveynning ko‘p komponentli modeli orqali rivojlanib, CEFRning xalqaro miqyosda tan olingan mezonlari darajasiga yetgan. Ayni paytda, ushbu nazariy asoslarning o‘zi dastur islohotining muvaffaqiyatini kafolatlay olmaydi, buning uchun Fullanning ta’lim o‘zgarishi nazariyasida ta'kidlanganidek, o‘qituvchilarning faol ishtiroki, institutsional qo‘llab-quvvatlash va tizimli izchillik zarur.

Ushbu nazariy tahlil o‘rta ta’lim bosqichida kompetensiyaviy DaF dasturlarini amalda joriy etishda uchraydigan konkret muammolarni: o‘qituvchilarning tayyorligi, baholash tizimining muvofiqligi, resurs cheklovlari va siyosat bilan amaliyot o‘rtasidagi tafovutni chuqur o‘rganish uchun kontseptual zamin yaratadi. Ushbu muammolarning har biri alohida tadqiqot yo‘nalishi sifatida o‘rganish zaruratini ko‘rsatadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. Applied Linguistics, 1(1), 1-47.

2. Europarat. (2001). Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen: Lernen, lehren, beurteilen. Cambridge University Press.

3. Europarat. (2020). Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen: Lernen, lehren, beurteilen – Begleitband. Europarat.

4. Fullan, M. (2001). The new meaning of educational change (3rd ed.). Teachers College Press.

5. Fullan, M. (2007). The new meaning of educational change (4th ed.). Teachers College Press.

6. Fullan, M. (2016). The new meaning of educational change (5th ed.). Teachers College Press.

7. Hymes, D. H. (1972). On communicative competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), Sociolinguistics (pp. 269–293). Penguin Books.